

NOTE REFERITOARE LA PRIMA EPOCĂ A FIERULUI PE TERITORIUL MUNICIPIULUI ORADEA

de
NICOLAE CHIDIOȘAN

Trebuie să precizăm că denumirea de epocă a fierului, pentru începutul acestei epoci, rămîne convențională, deoarece, deși era cunoscut acest metal, mai ales în spațiul vestic al României, generalizarea metalurgiei fierului se va petrece mai târziu.

Epoca fierului a fost împărțită de arheologi în două părți. Prima epocă este cunoscută sub denumirea de epoca *hallstattiană* (după localitatea Hallstatt din Austria, unde s-a investigat o mare și importantă necropolă) și ține de la jumătatea secolului XII î.e.n. pînă la sfîrșitul secolului IV î.e.n.

Astăzi nimeni nu se mai îndoiește că între epoca bronzului și epoca hallstattiană a existat o puternică sudură. Această continuitate de cultură, firește și etnică, o putem demonstra și pentru istoria străveche a orașului de pe Crișul Repede.

S-a demonstrat, de pildă, că tocmai prin aportul substanțial al purtătorilor culturii Otomani din epoca bronzului, se realizează la începutul *Hallstattului*, în spațiul nord-vestic al României, o nouă sinteză etno-culturală. Cultura hallstattului tracic sau cultura Gáva, se caracterizează prin așezări întinse, bine apărate natural sau cu valuri și șanțuri de apărare, prin incinerarea morților și mai ales prin ceramica neagră în exterior și roșie în interior, decorată prin tehnica canelării.

Pentru continuitatea amintită ne stau mărturie și tipurile de unelte și arme de bronz, create de atelierele metalurgice locale a căror activitate, deosebit de prodigioasă în hallstattul timpuriu, a fost subliniată de atîtea ori în ultimul timp de literatura arheologică românească și europeană².

¹ *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 292.

² *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 139 și urm.; M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia N.S.*, VII, 1963, p. 177 și urm.; M. Petrescu Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 51—125.

Cercetările arheologice întreprinse în ultima vreme la Oradea nu au descoperit o așezare aparținând acestei perioade³. Materialele arheologice apărute incidental, încă la sfârșitul secolului trecut și la începutul secolului al XX-lea, precum și fragmentele ceramice recuperate între anii 1959—1962, atestă în mod sigur că în zona platoului Salca a existat o așezare din prima epocă a fierului, distrusă de locuirile ulterioare și, mai ales, de exploatarea și construcțiile de aici. Remarcăm din acest material arheologic vasele mari sau fragmentele acestora, de culoare neagră în exterior, decorate cu proeminențe mari în formă de coarne sau cu caneluri fin executate⁴.

Nu au fost sesizate nici sistemele de fortificații ale acestei populații, sisteme atât de specifice tracilor din această vreme⁵.

După acest început al epocii fierului are loc, în acest spațiu, un fenomen deosebit de interesant. Evenimentul istoric este bine sesizat, prin părăsirea marilor așezări fortificate, prin ascunderea în grabă a nenumărate depozite de bronzuri, prin încetinirea producției metalurgice. Cauzele acestor evenimente nu au fost descifrate încă dar, mai mult ca sigur, ele nu au avut deloc un caracter pașnic. Caracterul războinic al tracilor, observat și la strămoșii lor din epoca bronzului, este bine reliefat prin nenumăratele arme de bronz găsite la Oradea și care se datează în această vreme. Amintim, în primul rând, 3 săbii, una cu antene la mâner, alta terminată cu o cupă, iar a treia avînd un simplu disc la capătul mînerului⁶. În 1896, în cartierul Seleuș, s-au descoperit alte arme⁷, dintre care amintim două vîrfuri de lance, un topor de luptă și un celt. Depozitele bogate, cum a fost de pildă cel descoperit la „Pusta Mișca” și amintit deja de noi, precum cel recuperat în 1870⁸ și unul păstrat în colecția Liceului „Emanuil Gojdu”, descoperit în 1958, au aparținut unor șefi sau unor persoane avute din cadrul aristocrației militare. Această poziție privilegiată era subliniată, fie de îmbrăcăminte, fie de unele podoabe sau semne distinctive. Spre exemplu, la Oradea, pe locul cărămidăriei

³ Cercetările întreprinse între 1959—1962 pe Platoul Salca (vezi nota 2 de la capitolul „Contribuții privind epoca bronzului pe teritoriul municipiului Oradea, din prezentul volum), deși au descoperit resturi ale unei locuri (în special vase și fragmente ceramice), din punct de vedere stratigrafic (nivele de locuire) și al monumentelor arheologice (locuințe, morminte etc.) nu a putut fi sesizată vre-o așezare din această perioadă a hallstattului timpuriu.

⁴ A. László, Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu, în *SCIV*, 4, 24, 1973, p. 583—584.

⁵ Amintim de exemplu că cetatea de pămînt de la Sintana (jud. Arad), care se întinde pe 78 de ha, este de cîteva ori mai mare ca cetatea Troia din aceeași perioadă.

⁶ D. Alexandrescu, Die Bronzeschwerter aus Rûmanien, în *Dacia*, N.S., 10, 1966, (catalog) p. 171/30; 172/39; 174 64; 188/289.

⁷ Inventarul muzeului din Oradea, anul 1896.

⁸ J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, II, Budapesta, 1892, p. 101; Depozitul nu are un număr prea mare de piese dar conține, alături de celuri, brățări etc. și 2 discuri ornamentate, care au fost purtate odinioară de un fruntaș al aristocrației patriarhale.

din sud-vestul oraşului s-a descoperit, în anii 1930—1935, o superbă fibulă (agrafă) de bronz, compusă din mai multe bare subţiri şi spirale laterale. Aceste piese sînt cunoscute sub denumirea de „fibule passementerie“ şi erau purtate spre mijlocul epocii hallstattiene (sec. X î.e.n.). Ele îşi au originea în Europa centrală. Vasile Pârvan le considera „ex-votouri“ purtate de şefi sau preoţi cu ocazia unor solemnităţi⁹. De altfel, acestei păreri i s-au raliat şi alţi arheologi de renume.

Vasile Pârvan remarca faptul că „... sigur că Oradea Mare intra în cercul de cultură vestică“¹⁰. El se referea, este adevărat, la o perioadă ulterioară şi anume la sfîrşitul epocii hallstattiene. În vremea aceea însă, nu apăruseră o serie de descoperiri, datate mai timpuriu, ca de pildă fibula passementerie — venită dintr-un spaţiu situat „la vest de ţara noastră — şi care ar fi făcut valabilă afirmaţia sa şi pentru o perioadă mai de dinainte. Pe baza noilor izvoare arheologice, afirmaţia marelui savant român trebuieşte reevaluată şi sub aspectul că ţinuturile Oradiei nu au intrat într-o zonă de „stăpînire“ sau de influenţe hotărîtoare a unei populaţii vestice sau venite din acest spaţiu. Merită de amintit în acest sens o descoperire deosebit de importantă. În 1911, într-un loc neprecizat de pe raza oraşului Oradea, s-a găsit o piesă de o valoare arheologică deosebită. Este vorba de o găleată lucrată din bronz — *situla* — decorată în partea superioară cu 4 şiruri de proeminente dispuse orizontal, încadrate de 5 şiruri de puncte. În Transilvania astfel de vase au apărut într-un număr extrem de mic (Brîncovenesti, Remetea Mare). În schimb, între Adriatica şi Scandinavia, între zona Tisei superioare şi pînă în Germania, situlele se cunosc dintr-un număr mare de localităţi. Aria de răspîndire a acestor situle şi mai cu seamă concentrarea de descoperiri în zona Iugoslaviei şi în nordul Italiei i-a sugerat lui V. Pârvan, dar şi altor numeroşi arheologi străini, că aceste situle sînt produsul unor ateliere veneto-ilire, de unde s-au răspîndit apoi în toată Europa, în a doua parte a epocii hallstattiene.

Studiile mai recente şi îndeosebi cele ale savantului G. von Merhart¹¹ au demonstrat pentru totdeauna că situlele de tipul celui găsit la Oradea sînt mai vechi în acest spaţiu decît în N. Italiei şi deci de aici s-au răspîndit înspre vest, nord şi sud-vest. Un studiu şi mai recent¹² aduce precizări şi mai importante şi anume că situla de la Oradea este opera unui meşter local, care a confecţionat piesa după prototipuri fabricate în centrul metalurgic care funcţiona în zona de nord-est a Ungariei de astăzi.

Nu putem trece cu vederea nici faptul că situla de la Oradea, prin frumuseţea sa poate fi socotită şi ca o operă de artă a unui meşter din epoca fierului.

⁹ V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 436.

¹⁰ *Ibidem*, p. 377.

¹¹ G. von Merhart, în *Festschrift der Römische — Germanischen Zentralmuseums in Mainz*, II, 1952, pl. 20/4, p. 30 şi urm.

¹² P. Patay, în *Folia Arch.* XX, Budapesta, 1969, p. 21.

În a doua parte a epocii hallstattiene, în confecționarea vaselor de lut se resimte o evidentă sărăcie a motivelor ornamentale. Am făcut această remarcă deoarece este foarte greu de determinat poziția cronologică a unor resturi de așezări sesizate la Oradea, așezări necercetate dar surprinse prin resturile ceramice găsite incidental. O astfel de așezare se întindea în zona cartierului vestic, în apropiere de strada Transilvaniei, în dreptul buclei pe care o făcea tramvaiul nr. 1 de la stația terminus. La sfârșitul secolului al IX î.e.n. și la începutul secolului al VIII-lea î.e.n., în pragul Hallstattului mijlociu, s-a terminat, în linii mari, procesul de uniformizare culturală, proces care a cuprins un spațiu extrem de mare de pe teritoriul țării noastre. Este vorba de prima sinteză etno-culturală geto-dacică sau cultura Basarabi (denumire improprie, primită după o localitate din Oltenia, unde s-a cercetat o necropolă), cum este ea cunoscută în literatura arheologică. Oradea a fost inclusă și ea în aria acestei culturi. De pe raza orașului nu cunoaștem pînă în prezent vase decorate în maniera specifică a acestei culturi, dar la Girișul de Criș¹³, aflat la numai cîțiva km de oraș, s-a cercetat o întinsă așezare contemporană, în care s-au descoperit fragmente de vase decorate identic cu cele din Oltenia și din celelalte provincii cuprinse în această sinteză etno-culturală.

Din această perioadă provin, în spațiul nostru, primele obiecte lucrate din fier. Numărul redus de piese descoperite pînă acum aici — topoare cu gaura de înmănușare longitudinală la Oradea și Girișul de Criș — ne oprește să afirmăm că fierul era prelucrat aici. S-a contestat calea difuzării metalurgiei fierului prin venirea cimerienilor din spațiul răsăritean, teză susținută nu de mult de o serie de arheologi.

Apariția primelor piese de fier chiar în vestul României, ne îndeamnă să le asociem pe acestea, ca și pe cele de la Oradea și Giriș, cu zona sud-est alpină, nord-vest balcanică, unde se afla un puternic centru metalurgic¹⁴ și care a transmis pe calea schimburilor și uneltele de fier amintite. Cîteva descoperiri mai vechi sau mai noi par a indica în acest spațiu, dar și mai la vest, apariția unui grup etnic de origine răsăriteană, populație de călăreți, după cum ne indică binecunoscutul depozit de piese de harnașament descoperit nu departe de Oradea, la Ugra (R.P.U.). Din spre vest și sud-vest sesizăm un fenomen invers și anume, al pătrunderii unei populații ilirice, care se pare că a angrenat cu ea și alte neamuri, cum sînt siginii — amintiți și în izvoarele antice (Herodot, Strabo).

De la Oradea provine o piesă de bronz, un colier cu torsiuni pe suprafață, socotită a fi un produs al metalurgiei ilirice. Ea se datează în a 2-a parte a epocii hallstattiene și a fost purtată de posesorul antic ca un semn de distincție socială sau militară¹⁵. Acest reprezentant al aris-

¹³ Săpături întreprinse la punctul numit „La Rîturi“, de către Doina Ignat, N. Chidioșan și S. Dumitrașcu, în anul 1965.

¹⁴ K. Horedt, Die Verwendung des Eisens in Rumänien bis in das 6. Jahrhundert v.u.z., în *Dacia*, N.S., 8. 1964, p. 127—132.

¹⁵ M. Rusu, Depozitul de coliere de la Coldău, în *Apulum*, VI, 1967, p. 88—99.

toacăriei gentilice dace l-a procurat, prin schimb, dintr-un centru sud-vest dunărean sau, mai degrabă, a fost adus de un ilir în perioada expansiunii lor.

Am insistat asupra acestor fenomene istorice din primele secole ale mileniului I î.e.n., deoarece, așa cum remarcă același V. Pârvan, „ele constituie un adevărat simbol pentru întreaga istorie culturală a acestui pământ, totdeauna adăpost de curente contrarii de civilizație, venind din E și din V spre a se contopi și a crea o cultură particulară”¹⁶.

Spre a doua jumătate a mileniului I î.e.n., legăturile dacilor din spațiul locuit de noi astăzi cu civilizațiile vestice sînt întrerupte pînă spre secolul IV î.e.n. Acest fenomen trebuie corelat cu pătrunderea sciților sau elementelor scitice, de factură răsăriteană, stabiliți temporar și în Transilvania, dar și pe teritoriul de la nord-vest de țara noastră. În Bihor nu au fost sesizate, decît izolat, produse scitice¹⁷, ceea ce ne face să afirmăm că aici nu am avut de-a face cu o stăpînire scitică. Produsele amintite au ajuns aici prin relațiile de schimb, desfășurate de populația autohtonă cu grupul scitic stabilit în Cimpia Tisei, în a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n.

Ritmul dezvoltării social-economice în spațiul analizat a fost mult încetinit și mai lent decît a geților de la sud de Carpați sau din zona pontică. În spațiul nostru a lipsit contactul cu civilizația superioară greacă, civilizație atît de activă în spațiul amintit. Nici factorul scitic nu a reușit să imprime un mers mai accelerat dezvoltării dacilor din nord-vest.

Referindu-ne la aceste vremuri trebuie să spunem că daco-geții sînt deja amintiți în izvoarele scrise. Herodot în ale sale „Istorii”¹⁸ îi menționează pe geți, „care se cred nemuritori” și că „ei sînt cei mai viteji și cei mai dreپți dintre traci”. Contemporane cu evenimentele relatate de Herodot sînt, printre altele, și trei morminte descoperite pe locul actualelor garaje I.T.A., probabil resturi ale unei întinse necropole ale dacilor arhaici. În 1957, s-a descoperit primul mormînt¹⁹ de incineratie, care avea ca inventar funerar o urnă mare bitronconică cu proeminențe dispuse pe și sub umeri, precum și 2 cești, dintre care una plată, iar cealaltă mai înaltă. În 1959, săpăturile arheologice²⁰ întreprinse în același punct au scos la iveală un al doilea mormînt acoperit de pietre. Mormîntul, tot de incineratie, cuprindea o urnă, o strachină — capac și o ceașcă.

În 1969, incidental, s-a descoperit al treilea mormînt²¹ de incineratie, avînd o urnă, dintr-un vas-sac, și așezate alături 4 cești cu tortițe supra-

¹⁶ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 297.

¹⁷ V. Vasiliev, N. Chidioșan, O aplică pe tolbă descoperită la Salonta, în *SCIV*, 3. 23. 1972, p. 453—466.

¹⁸ Herodot, *Istorii*, IV, 93 (în *Izvoare privind istoria României*, București, 1964, p. 49).

¹⁹ I. H. Crișan, Once more about the Scythian probleme în Transilvania, în *Dacia*, N.S., IX. 1965, fig. 1/1, 6. 13.

²⁰ M. Rusu, V. Spoiala, L. Galamb, Șantierul Arheologic Oradea—Salca, în *Materiale*, VIII. 1962, p. 163, fig. 7.

²¹ Inventarul se află în colecția I. Emödi din Oradea.

înălțate. Toate vasele amintite în cele trei morminte au fost lucrate cu mîna. Cele 3 morminte datate pe baza inventarului în a 2-a parte a secolului al VI-lea, sînt dovezi deosebit de importante pentru atestarea prezenței dacilor dintr-o vreme așa-zisă „scitică”. Mormintele menționate se deosebesc net de cele scitice contemporane, prin ritul incinerăției și depunerii cenușei în urne, prin numărul mare și varietatea vaselor depuse ca ofrandă și prin lipsa pieselor de metal și a oaselor de cal.

Dintre antichitățile aparținînd perioadei de sfîrșit a primei epoci a fierului, de pe teritoriul municipiului, se impune să amintim și descoperirea, în 1897, a 6 fibule (agrafe) de bronz cu capetele arcuite puternic și cu picioarele foarte lungi. Una din fibule are piciorul terminat cu un frumos cap de berbec. Pieseile au atras atenția unui număr mare de specialiști români și străini²². Interesul a fost trezit, în primul rînd, de caracterul acestor podoabe, iar apoi, de faptul că asemenea piese sînt unicate în Transilvania. Aceste fibule, cunoscute în literatura de specialitate sub denumirea de „tip Certosa”, își au originea în zona Adriaticii și a Italiei. Ele sînt datate în sec. V—IV î.e.n., deci spre finele epocii hallstatiene. Prezența acestor fibule Certosa la Oradea dovedesc, așa cum remarcă V. Pârvan²³, că spațiile de care ne ocupăm vor relua legăturile cu civilizațiile vestice, raporturi care vor dăinui apoi cîteva veacuri²⁴ și care premerg și prevestesc o nouă etapă de dezvoltare a civilizației dacice, etapă superioară a istoriei, marcată de cea de-a doua vîrstă a epocii fierului.

---

²² V. Pârvan, *op. cit.*, p. 438—439; I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtesforschung in Rûmânien*, în *Ber R.G.K.*, 22, 1933, p. 488.

²³ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 439.

²⁴ Aici trebuie să amintim relațiile stabilite cu celții, pătrunși pe teritoriul țării noastre la sfîrșitul veacului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.e.n., apoi relațiile superioare care au existat între populația dacică locală și romani, proces care începe în Crișana începînd cu sec. I. î.e.n., deci cu mult înaintea cuceririi Daciei de către romani.